ЇСЬКО ГАВА

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

ҐАВА ЇСЬКО

ВІРШОВАНА БУВАЛЬЩИНА

1 9 4 9

Обкладинка роботи М. Григорієва

Увага! З технічних причин наголоси в тексті позначено курсивними буквами.

ЗАСПІВ

Лобродійство! Байку з перцем,
А чи повість — як назвать? —
Хочу я, веселий серцем,
Скласти на веселу стать.
Бож веселощі — здоров'я...
Тож на лихо ворогам
Покепкуймо з безголов'я!
Хай заглушить сміх і гам
Чайки скиглення тієї,
Що забрали діток їй...
Так колись співець Енея
Брав на глузи смуток свій.
Або Гоголь... Тільки шкода:
Носом цей не так нюхнув
І дух нашого народу
Йому дьогтем дуже тхнув.*)
Кованько ще був — той жартом
Збув московські батоги.**)
Ні, сміятись, друзі, варто!
Нехай плачуть вороги!
Нехай плачуть, злі зозулі,
Чувши наш веселий сміх!
Ворогам тим лють і дулі,
А нам сміху повен міх!

*) У розмові з О. Бодянським він сказав, що в писаннях, написаних українською мовою, зо-

1

Усі весни— диво й чудо.
Кресне крига, сніг, і всюди
Дзюркотять, як ті дзвінки,
Гомінкі струмки водички,
Лізе щіткою травичка;
Від землі йде дух тонкий—

Як гарячий книш парує.
Кульбаба—і та дивує
Після холоду й зими,
Кульбаба зорить зорею...
Але та весна, що нею
Почнемо цю повість ми,—

Це найбільше з див природи:
Це весна мого народу,
Що прокинувся від сну...
Всюди дзвонять кобзи й дзвони,
А Тарас—як та ікона...
Славмо ж радісну весну!

крема в Шевченкових творах, багато дьогтю.

**) Сотник Кованько був якось заплутаний у Кочубеєву справу разом із попом Святайлом. Їх обох дуже побили в московській катівні. Лежачи після цього побиття, він обізвався до товариша свого нещастя такими словами: — Що, отче? Добрі московські батоги? Може б, ми повезли їх жінкам на гостинець?

2

—Що це? Ранок? Сонце блиска? —
Так промимрив Ґава Їсько.
З печі зсунувся, де спав,
Зад почухав, далі спину.
—Отуди к лихій годині!
Я, здається, пізно встав...

—Спав довгенько ти, нівроку.
Та й не тільки ти: глибоким
Україна спала сном...
—Україна? А хіба я
Сват чи родич із цим краєм?
—Ти вродився козаком,

Та волом був довгі роки.
—А чи це не вийде боком?
Може б, краще на печі
Спав я в просі й далі? Може,
Хтось їй інший допоможе,
Україні тій?...--Мовчи!

—Коли б я в біду не вскочив...
—Замовчи! Нас цар морочив,
А тепер його нема.
Згинула дурна Росія,
Та распутінська повія,
Для народів же тюрма.

„Інородці"—ляхи, фіни
Й інші крають„ Русь єдину",
Ділять, клинці мов старці*.
А кацап роззявив рота
І ні в сих, ні в тих.—Р а б о т а!
К а к ж е є ф т а? Справи ці

Їськові немов приснились.
А як сонце геть підбилось,
З нього вже не хам-мугир,
А козак, як та картина:
У жупані, в штанях синіх,
Сива шапка набакир.

Так неначе із могили
Козарлюга, повний сили,
Для нових подій устав.
Засіяла давня врода,
Слава нашого народу,
Найпишніша з усіх слав.

3

Сонце з неба променисто
Осяває всеньке місто—
Славне, людне, гомінке
І базар, товкучка жвава,
Засіяла теж яскраво,
Мов би свято там яке.

*) Жебраки

Люд гуде, шумить, вирує,
Сперечається, купує
Чи для продажу несе
Чоботи, штани, „куфайки“,
Швайку, а чи пшик із швайки,
Дулі, витрішки... усе...

Ось добродій у шинелі,
Балакучий та веселий,
Продавати щось приніс,
Що—не можна й розібрати,
Хоче ж за штани продати
Й тиче кожному під ніс.

А ось жвава пащекуха
Пащекує всім, хто слуха,
І гука: — Держи х в а с о н!
А в руках кожух чи свитка
Та таке — дивитись гидко,
Праве ж рівно мілійон.

Крам, як бачимо, хороший,
Аби тільки хіть та гроші,
Тоді й рук не треба бить.
Та були й такі, що раді
Купувать за три огляди.
Тоді крик:—Ловіть! Держіть!

Та ніхто в юрбі не знає,
Хто кричить, а хто тікає,
Лиш розвага з цього, сміх
Та веселі гуки-крики.
І як сонце, кожна пика—
Сонце ж світить задля всіх.

Тільки ж треба тут сказати
Правду про той крам „багатий“:
Все то шмаття та рубці,
Бо війна страшна, кривава
Все пожерла, зла проява,
Обносились геть людці.

І базар, як подивитись,
Мало чим міг похвалитись
Проти інших базарів,
Тих, що ув Основ'яненка,
В Гоголя, у Винниченка,
Де купуй, що тільки вздрів.

Геть на все сутужно стало;
А сластьони чи там сало,
Що з них Квітка жарт робив,
Не кажу вже про тараню,
Злидарів у їжі паню,—
Це було б тут диво з див.

Таж весна—та ще й народу! —
Скрізь поклала свою вроду —
І латки—немов квітки...
В однім місці тичба суща —
Парубки, дівчата в гущі,
Каруселі рух верткий.

Пари мухами літають,
Спідниці шумлять, вихаються,
Зачіпають за носи
Тих, що стали дуже близько.
Серед них же і наш Їсько,
Взір козацької краси.

Катеринку пильно слуха.
Коли чує коло вуха:
—Гей козаче! Покатай!
Озирнувся: проти нього
В сяйві сонця золотого
Чорнобривка, як той рай.

Гряє станом і плечима,
Зачіпає теж очима,
Додає цим до краси.
Очі кажуть:—Гей козаче!
Покатай, плати без здачі,
А тоді що хоч проси.

Я ж на ласку щедра дуже...
І чудові очі мружить,
Обіцяє все.—Ну, як?
—Отепер у лиха грати!
Де ж їх, грошей тих, узяти?
Прикро думає козак.

—Ну?—моргають гарні брови. —
Чи ти вдався до любови?
А чи, мо', як пень, скупий?
Або ласки не голодний?
Їсько падає в безодню;
—Хоч з коліна улупи!

Відвернулась чорнобривка.
З нею ще білява дівка,
Мабуть, подруга її.
—Це не парубок—роззява, —
Каже голосно білява,
Губи випнувши свої.

—Годі, Мурко! —каже далі. —
Кинь зальоти ці невдалі...
Їсько чув це й раків пік.
Думав:—Треба б покатати,
Щоб не гнівались дівчата...
Був у скруті чоловік...

Але так і не здобувся.
Тим то потім схаменувся.
—Що це я? А ще й козак!
В Січі їх ні за що мали,
На тютюн, люльки міняли,
А я, бач, розкис, дивак...

Музика! І базаряни
Кинулись на диво глянуть,
А в руках так хто що ніс.
Дивляться—аж України
Стяг там має жовто-синій
Над юрбою хтось підніс.

Люди мов поторопіли,
Як ті кольори уздріли:
Хто нову вітає путь,
Хто стоїть, роззявив рота,
Мов теля те на ворота.
А кацапи—ті кленуть:

—Нас, мовляв, і н є с п р а с і л і..,
Тільки вже не їхня сила
І у місті, і в селі.
Україна йде, співає,
І нікого не питає
На своїй старій землі.

Їсько глянув.—Боже милий!
Оце ж те, що здавна снилось!
І мерщій до гурту йде.
„Ще не вмерла“ й він співає,
Спів той ширяться, лунає,
Стяг же той перед веде.

4

Співи, вистави в „Просвіті“...
Їськові в такому світі
Добре, наче у раю...
Й він на всю свою охоту,
Мов якусь живу істоту,
„Мову“ полюбив свою.

І „Грицько“, „Стецько“ на сцені
Вже не грубі теревені,
А немов у казці щось...
Правда, декому ще й досі
„Мова“ ця колола в носі.
Не подобалась чогось.

Але Їсько не зважає,
В ролі „дівчину“ кохає
І до серця пригорта.
Та от якось раптом чує,
Що йому чогось бракує,
Що це дівчина не та.

Спробував був гамувати
Цей неспокій дурнуватий
Згадкою про тих, які
Бабську стать ні за що мали,
На тютюн, люльки міняли, —
Згадкою про козаків.

Але марно. Оце стане
Обіймати, а з туману
Його мрії виплива
Інший образ... Де він бачив?
Ну й забудько ж ти, козаче!
Та то ж Мурка... Мов жива,

Посміхається до нього.
Від чуття цього палкого
Б'ється серце молоде...
І поклав: хоч кров із носа —
Знайти дівку чорнокосу...
Тільки ж як знайти і де?

Так він зовсім з плигу збився.
Все зідхає, зажурився,
Ходить наче сам не свій.
Піде в сад, де всі гуляють,
Одні одних зачіпають
Та знайомляться якстій;

Хмара сунеться народу, —
Мурка ж наче впала в воду...
Наникне туди, де п'ють
Або, стявшися в газарді,
Ріжуться на гроші в карти,
А тоді й морди ще б"ють.

Їсько бійку споглядає
Й сумно думає: — Немає!..
Якось на базар пішов,
Невеселий, тужно-млявий.
Коли дивиться — білява!
Радий, що хоч цю знайшов.

Поздоровкався, питає.
Але... Мурки ця не знає.
Мурка? — каже. — Це яка?
То ви, мабуть, помилились,
Що із нею тут зустрілись...
І, не дати щоб хука,

Зачіпає вже очима,
Грає станом і плечима:
— Я б, мов, кращою була...
Так білява ж, як та гнида,
Та й на ймення Степанида
(Знать, недавно із села).

Лихо, братця, із дівками:
Як не любиш, лізуть самі,
Зразу годяться на все,
А як любиш, їм байдуже,
Хоч як серце твоє тужить,
Хоч як біль у грудях ссе.

Глянув ще на Степаниду:
Ані постаті, ні виду,
Одворотна, як той біс.
А ще й Мурку, стерво, гудить!
Та ще й так, що чують люди!
В чуже просо тиче ніс...

Не злюбив її відразу.
— По мармизі так би й змазав!
Узяло за серце зло.
А базар кишів червою,
Все пливло мов за водою,
У млині немов гуло.

Гиду Їсько к чорту кинув.
Та з любови й далі гинув.
Схуд сердега, ізмарнів,
Уночі не спав, нудився.
Що зробив би! Де б подівся!
Так минуло скількись днів.

Якось він сидів на кручі.
Унизу ревів ревучий
Наш Дніпро, а в далині
Хвилювався сизий обрій,
Куди сел, простори добрі...
— Горе, горенько мені!

Я вже зовсім — зовсім гину.
Де ти, дівчино-рибчино?
Жду тебе—прийди-прийди...
Пригорну тебе близенько
До козацького серденька...
Ох! Де б дівся від біди!?

Це книжок він начитався,
Слів таких з пісень набрався,
А вони ж там чарівні...
Коли гляне — а до нього
Поспішає якомога
Його Мурка... Мов у сні!

Ув очах любови сила.
Очі кажуть: — Любий! милий!
Не лови цим разом ґав!
І козак, не дурень бувши,
Вираз тих очей збагнувши,
Дівчину за стан узяв.

Пригорнув, заглянув в очі
І, як голуб той, туркоче:
— Люба! — Любий!.. І вони
Сіли тут таки рядочком,
Гомоніли в холодочку,
Як струна десь до струни.

Довго-довго розмовляли,
Вірно ввічі зазирали
І забули про людей,
Що в саду гуляли в парах,
Грали на хрипких гітарах
Та співали де-не-де.

А як трохи звечоріло,
Сутіні у сад спустились,
Від води запах туман,
Їсько кинувсь обіймати
Та міцніше пригортати
Ворушкий дівочий стан.

То відхилиться і гляне
На те личенько кохане,
То знов тулить до лиця...
... Так кохання почалося,
І розкис, розм'як наш Йося,
Вже таке, що й до вінця...

5

Якось сталася пригода
На базарі при народі —
Між возами крик і тюк...
То дві подруги побились,
Одна одній учепились
Цупко в коси скрутом рук.

Степанида це та Мурка
Ізчепились, як дві курки.
— Сучка! — вигукне одна.
— Ти сама! — гукає друга...
Галасують, як паплюги:
— Сучка! Стерво! Сатана!..

Степанида, як та курка,
Стриб угору. Але й Мурка —
— Хіба ж так, гукає, б'ють?
Розмахнулась — лясь по пиці.
Спалахнули Степці лиця,
А в очах скажена лють.

Іще вище застрибала.
— Це, кричить, тобі щоб знала,
Козака як одбивать...
— Де? Якого? — Ти не знаєш?
З ким щовечора гуляєш?
Ти повія... таку мать...

Люди тюкають, глузують,
В купу лізуть, лементують:
Їм розвага з цього, сміх.
І ніхто цьому зарадить
Не хапається, ще й раді
Піддрочити дужче їх.

— Аджа-джа! — якийсь гукає.
— Так її! Ще раз! Хай знає,
Як то хлопця відбивать...
— Здачі дай! — гукає другий,
Щоб не квапилась, паплюга...
— Ще раз! — Дужче! — Здачі дать!..

Це за Їська—парубійка
Отака зчинилась бійка,
Це його любили так.
Та й не диво! Адже з нього
Красень був, та ще й до того
Хлопець хоч куди козак.

Тут подумати хтось може,
Що на правду це не схоже:
Раз — що подруги вони,
Друге те, що Степанида
Учепилась, як та гнида,
Мурці в коси без вини.

Але тут немає дива:
Це історія правдива.
У дівок такий ярміс:
Як де парубка зачують,
Зараз приязнь і руйнують,
Не жаліють тоді й кіс.

6

Якось Їсько, вставши рано,
Як ще пахло скрізь туманом,
Розігнався на Амур.*)
Аж тут:—Тю! Куди, роззяво?
І повз вухо дзвінко-жвава
Куля цьвохнула об мур.

Так заскочений, від страху
Отетерів бідолаха:
Став, ноги не підведе...
Далі шморг за ріг—і глянув:
Там димок (де пошта) танув,
І ні лялечки ніде.

Скрізь важка, як камінь, тиша...
Місто жде чогось, не дише...
І враз лунко: та-та-та...
Скорострíл! Сюди, де Їсько,
І стріляють таки зблизька,
Аж каміння виліта...

*) Робітничий район в м. Січеславі

Непереливки, як видко!
І наш Їсько шамко, швидко—
Та й черкнув, аж знявся пил...
Кулі свищуть, іскри крешуть...
А сердега далі чеше,
Із усіх береться сил,

Та все близько понад муром,
Щоб якась там кулька здуру
Не шпигнула навздогін...
Спотикнувшись раз на камінь,
Ловлячись землі руками,
Навіть рачки брався він...

Душу в п'ятах мав, сірома,
Поки так добіг додому,
У норі сховавсь своїй
І вже звідти чув лякливо
Стріли, вибухи жахливі,
Бо точився справжній бій.

Гляньмо ж ми стороннім оком
На події ті жорстокі—
Що там сталось і чого.
А це вийшло так: у місті,
Як події йшли врочисті,
Як народ досяг свого,

Ще були й людці ворожі—
Кацапня монголосхожа
Та зухвала босячня—
І всі нібито „робочі".
Так от їм колола очі
Україна в сяйві дня.

Погань ця пішла на звагу:
Збройну скликавши ватагу,
В центрі пошту зайняла,
Бучу так зухвало збила.
В „українців" збройна сила
Теж готова вже була...

Три дні ця тривала скрута,
А тоді ущухла, люта.
Кожне вилізло з нори.
Їсько також. Тільки бачать,
Що не їхні вже маячать,
А червоні прапори.

Спершу Їсько був злякався...
Дивиться: народ зібрався,
Щось читають на стіні.
І собі пішов, читає:
Аж там влада обіцяє,
Що вона по цій війні

Справжню волю Україні
Дасть притьмом—не жовто-синю,
Дасть зазнати кращих днів...
„Хай живуть трудящі!" Їсько
Все це взяв до серця близько:
Бож і сам був не з панів.

Далі він, веселий, радий,
Поспішає на параду—
Вулицю мете штаньми,
У шлику, в жупані синім.
Дивиться, чи Марусини
Де немає між людьми.

Жваво крутиться у гущі.
Коли гульк: матроси злющі,
Всі при зброї, як в бою,
Пробираються до нього,
Як до ворога якого,
Лють показують свою.

—А, голубчику, попався!
—А в штани які прибрався!
А ходи лишень сюди!..
Їсько з ляку вмер на місці,
Увічу скалки перісті.
Не минути, знать, біди!

—Як це так?—озвався кволо.
Я ж читав он там, що воля
Для всіх націй, мов, штанів...
—Хто б ще голову морочив!—
Крикнув старший, аж підскочив,
З люті геть посатанів.

—Тільки не для гайдамаків...
З а л і з я к у н а п у з я к у!..
І сердегу повели
Та ще й прямо до в'язниці.
Хто не гляне—ляк на лицях.
А й знайомі ж тут були!

Від біди усяк тікає:
—Я, мовляв, його не знаю...
Привели... у браму стук...
Важко браму відчинили,
Далі в камеру впустили...
Засув г*и*ркає... Каюк!

А в тій камері вже повно,
І задуха невимовна:
Багатьом така напасть.
Їсько став, мов торопленний:
—У цій камері злиденній
Жаба й цицьки мені дасть...

А невільники вітають,
Новака поздоровляють
Та жартують... А вночі
За цей сміх прийшла розплата:
На розстріл сімох узято...
Той ридає, той кричить...

Їсько звомпив непомалу.
Серце змучене упало:
—Оце так... попався, бач!
Україна—це не свято,
Право треба здобувати...
А тепер хоч сядь та й плач...

Ну, й нащо було встрявати?
Краще в просі було б спати!
Був нехай би я й тюхтій...
Хай їй біс, тій Україні,
Як за неї треба гинуть
І не тільки в пісні тій

Серце думкою тривожить—
Що хтось тіло й дух положить,
А й насправді так робить...
Так він берега пустився,
М'яв чуприну, страх журився,
На яку—не знав—ступить.

7

Щось довгенько так він „охав“,
А тоді оббувся трохи,
Придивився до людей
І побачив, що між ними,
І старими, й молодими,
Більше тих, що з-за ідей

Постраждали, за Вкраїну.
Ось дідок. Він шамка:—Шину!
Я ж пішень тільки шпівав.
Та і то—гай-гай!—давненько,
Як ще був я молоденький
І в „Просвіту“ учащав.

А тепер... за віщо, Боже?
—Діду, с л е з и не поможуть—
Обізвавсь на це один,
Що його дражнили „шьвітом“:
Був з Ільвівського повіту
Австріяк, галичан*ин*.

У полон попавсь вояка.
—Ет, мовчав би ти, саракo!*)
Польський прихвостень і „шьвіт“...
Я з Угорської „Росії“...
Мало нас, та наша мрія,
Наш єдиний заповіт—

*) Бідолахо

Від Попраду до Камчатки...
Лем*) вас виб'ємо спочатку...
„Шьвіт“ не змовчав—і пішло...
Посварилися не жартом.
А подумали б, чи варто
Сварку їм зчинять було!

Слухав сварку цю ізбоку
Ще один—стрункий, високий:
Це з Кубані був козак.
Він балакав „по-хахлацьки,“
Та з „але“ сміявся хвацько,
Несвідомий неборак.

Україно, ненько бідна!
Це синочки твої рідні
Так самі себе їдять,
Завдають у серце муки—
Ворогам якраз на руку:
Їм аби нас роз'єднать.

З-між учасників цих „герців“
Їськові припав до серця
Гриць Баб'юк з Галичини,
„Шьвіт“ отой. Він перший з в'язнів
Сам поставився з приязню,—
І збраталися вони.

*) Тільки

Сварки Грицеві з „русином“
Про народ та Україну
Мов би школою були:
Гриць бо все казав, що думав
Про братів тих недоумів
Та виводив їх з імли.

Сам блідний, але завзятий,
Як пророк їх міг картати:
—Несвідомі ви єсте,
Розбрат ваш—найбільша вада...
Їсько Грицеві поради
Слухав, як письмо святе.

Та щось висловити вголос
Сам не важився й на волос,
Бо шпиги і тут були,
Всіх на щирість викликали,
Свої „душі“ вивертали,
Мов кишені. Так жили

Серед трепету і страху
Наші в'язні-бідолахи, —
В нужі, в холоді, в біді.
Їх сливе не годували
(Це ж бо вороги зухвалі!),
На самій жили воді.

8

Раз діждався Їсько свята:
На побачення узято
Двадцять першого числа.
На подвір'ї вглядів волю,
Втішно-радісну до болю.
—Це Маруська, знать, прийшла...

Рвався, щоб побачить любу.
Думав, як то приголубить,
Що він скаже, гляне як...
Але там, куди так линув,
Він уздрів сумну картину...
Уявляв це він не так!

І не снилось так ніколи!
Поміж ними й людьми з волі
Ґрати й сітка дротяна,
Ще й удвоє, і крізь неї
Не проглянуть до тієї,
Що так вабила вона.

Сітка—наче та полуда...
„Звідси" й „звідти" сила люду,
Товпляться, кричить усяк,
І свого не чути й зблизька.
—Де ж Маруська?—пнеться Їсько—
І не вглядить аніяк.

Вже таке хоч і журитись,
Відвернутись, не дивитись.
Коли чує:—Їську, ти?
Це озвалась Степанида.
—Так вона це! От же гида!
Хто просив її прийти?!

І він вирішив мовчати.
Добре, що та сітка й ґрати.
—Чуєш,Їську?—голос знов,
Та вже любий, Марусинин.
— Чую, Мурко!—відгук лине
І з тим відгуком любов.

— Обізвись сюди, до мене! —
Степанида, як скажена.
— Ні, сюди... І завели:
То одна, то друга кличе.
Чує—й дулі уже тичуть...
На хресті мов розп'яли,

Розірвали болем груди.
Йому бачиться, що й люди
Вже глузують з них: „Ай-ай".
А тим часом ті хвилини
Встигли безвісти пролинуть.
Вартовий гукнув:—Кінчай!

Гнів у Їська меж не має!
Всяк у світі Степку лає.
— Лізе ввічі сатана!
Це не дівка, а падлюка...
Ну, хіба не вийду,—сука,
По чім лиха ківш, узна...

Так пропало його щастя.
Як під шум пішло, до трясці.
Впину ж бо дівкам нема:
Коли хочуть хлопця взяти,
Так не дивляться й на ґрати,
Ні по чому їм тюрма...

9

Довго дні ішли чи мало—
З в'язнів багатьох не стало...
Коли це одного дня
Чують хлопці: десь у місті
Б'ють гармати з гуком-свистом,
Там якась коломотня,

Ближче, ближче... Скорострільні!
Слухають поторопілі—
Скорострільні б'ють у ціль.
Ось пороснули горохом—
І сторожа (видно трохи
У вікно) шаміль-шаміль

Та навтьоки.,. А по хвилі
Вояків страшенна сила
Лізе прямо на тюрму—
Пруть із вулиць і майданів,
Дружні, вперті, може, й п'яні,—
Що там личило кому,

Що кого у бої вабить.
Армії ж такої, мабуть,
Ще ніколи не було:
У кожухах, як селяни,
Лаються, аж вуха в'януть...
Бій наростав, скрізь гуло...

—Та-та-та!—назад хитнуло...
— Бух! Та-та! Вперед гунули
Чудернацькі вояки...
Браму б'ють, на мури лізуть,
Дзенькіт скла і дзвін заліза,
Двері геть, летять замки...

Переможно вже гукають:
— Це вас б а т ь к о визволяє...
Ну, котися—хто куди...
В'язні висипали, раді,—
І тікати без огляду
Геть, найдалі від біди...

Їсько з Грицем вийшли разом.
Дивляться: величнім князем
Похожа серед юрби
Чоловічок невеличкий,
Із-під шапки патлів мичка
І, як решето, рябий.

Кидаючи всім догани,
Блискає в руці наганом,
Христить, наче піп хрестом.
Видно, ватаг анархістів,
Кого схоче, може ззісти —
Проковтне живцем, зуздром.

Словом, образ самовлади.
Правда, це було в розладі
З написом, що майорів
На похмуро-чорнім стязі:
„Владу геть!“ Та в цьому разі
Не до слів та прапорів:

Тут була потрібна сила.
А для тих, що вже „вкусили“,
Влада — як п'янке вино
(Хоч і смертю небезпечне).
Напис був той недоречний...
Гриць до Їська: — Це Махно.

Тут же й почет його п'яний.
Не сказав би, що селяни,
А все дуки хоч куди.
Ось один: поверх кожуха
Шуба панська, вліз по вуха,
Не хунти несе — пуди.

Ще й навішав силу зброї,
Не простої — дорогої, —
Дука, хоч чіпляй герби.
Далі хлопці бачать: диво —
Баба, як діжа в розливі,
Тут таки серед юрби,

У ротонді, як купчиха.
Обізвався Їсько стиха:
— Оце так! Гора краси!..
Чи це, часом, не Маруся? *)
А Гриць торк його: — Глянь — вуса...
І той губу прикусив.

Тут Махно нахмурив брови,
Знак рукою дав. Готово!
І всі кинулися геть.
Гриць і Їсько теж за ними,
За визвольцями своїми,
Не барились й на четь;

*) Маруся Нікіфорова, що очолювала один з махнівських загонів.

Кинулись назустріч волі,
Що біліла сніжним полем
(Бож за містом це було).
Аж тут раптом вибух-гуркіт,
Хмари пилу, цегли шурхіт,
Аж під землю загуло...

Міста в'язнення не стало.
Усе військо загукало:
— Хай анархія живе!
Святкували переможці...
— Це новітні запорожці,
Бо й усе тепер нове, —

Мовив Гриць, а з ним і Їсько.
— Мо', пішли б до нас у військо? —
Обізвавсь до них один.
І вони на це пристали,
В гурт пішли, веселі стали.
І за скількись там годин

Охмолостались, звикли,
Усе прикре геть ізникло,
Мов би й зроду тут були.
Їм тим часом розказали,
Місто як завоювали,
Як химерно почали,

Щоб червоним дати жару.
Почалося це з базару...
Хур наїхало туди
З хмизом, дровами та сіном;
Мирна склалася картина,
Без тривоги, без біди.

І от раптом з того сіна
Підвелись шапки та спини,
Скоростріли, як млинки,
Закрутились на всі боки...
Із базару всі навтьоки...
Розпочався бій шпаркий,

Бо заскочені червоні
Спромоглись на оборону.
Та махнівці їх змели —
Багатьох на місці вклали,
Решту к бісу розігнали
І в'язницю здобули...

Бо анархія ніколи
Не допустить, щоб хто волю
У народу відбирав,
Закидав людей за ґрати,
Та гноїв у казематах,
Позбавляв природних прав...

10

Батько бився на колесах:
Дні спочинку — тільки плеса
У бурхливому житті,
А відтак вони тікали
Або сами наступали —
Хай дощі, сніги, метіль.

Так і тут: напередодні
Їх було, як сала в бодні,
Як у вулику, гуло,
А на ранок геть іззлизли.
Тиша в місті густо звисла,
Мов нічого й не було.

Сумно зводились руїни —
Димарі та чорні стіни,
А як де — курів ще й дим...
Бож не тільки тюрми в місті
Руйнували анархісти...
Трупи з виглядом страшним

Вздовж, упоперек лежали,
Мертві очі витріщали —
Хто де впав, там і закляк.
Тиша... Певний знак безвлади,
Лиш не знати, хто їй радий, —
Панував ще переляк.

Тільки де-не-де блукали
Вояки якісь відсталі:
Самогону хто лигнув,
Не прочумався докраю...
Йде, варнякає й гадає, —
Лицар він такий, що ну...

І свого шукає війська.
Із Махном Грицько та Їсько
Мусіли також тікать,
Щоб удруге не вхопили.
Їсько раз побачив милу,
Обіцяв за себе взять.

11

Вже зима. На Україні
Снігові лежать рівнини,
Мерзло *лу*скають степи.
А над ними мла й тумани,
Сонце з хмари не прогляне,
Промінь не свін*е* й скупий.

І повсюду з гін у гони
Н*и*шпорять якісь загони —
Що село, то вже й загін.
Парубок — батіг із клоччя,
А дивись — „ружжо“ волоче,
Н*а*криво скажи — „в розмін“...

„Посвідки“ перевіряє,
Хоч лише склади читає,
„Букви“ важко вимовля...
Нишпорять, а де зітнуться,—
Кров'ю так сніги й заллються,
Мерзла підлива земля.

Вороння від трупів п'яне...
Села зщулились в туманах —
Ждуть не радости — біди.
Були перше гарні мрії,
Та заборсались події —
Ні сюди, ані туди...

І зайшла лиха година.
Стогне ненька Україна
У переймах мук тяжких,
Вороги ж на пожарищах
Руки гріють, роблять грища,
Смокчуть кров, як павуки.

Серед „армій“ та загонів
Махно гонить свої коні,
Гине ж не самий буржуй.
„Бий червоних — хай біліють!
Білих бий — хай червоніють.
Бий, трощи, пали, руйнуй!“...

Ось хурчить тачанка жвава,
У ній повно хлопців бравих,
А на самім передку,
Мов би дуля перед носом:
„Не втечеш, як женемося".
Напис також на задку,

Тільки інший: „Як тікаєм,
Не догониш"... Цілим краєм
Ці тачанки мчали жах...
Верхові прямцем скакали,
Вгору, в білий світ стріляли,
Сніг збивали на шляхах...

12

— Що? Червоні проти мене?!
Закричав Махно скажено. —
Покажу ж їм таку мать!...
Аж поблід — рябий, поганий,
Випалив у світ з нагана,
Серед степу звелів стать.

— Слухати мою команду!
Провчимо червону банду,
Матиме пам'яткове,
Щоб не лізла з своїм писком...
Волін *)ще докинув приску:
— Хай анархія живе!

*) Теоретик махнівського анархізму.

Інші вигук підхопили
І, як хвилю, покотили
По тачанках, по возах,
А подекуди й по санях.
Серед війська були п'яні,
Що не знали слова „страх",

І ті перші повернули
Груди й чола проти кулі...
Мить — і в бій загін летів...
Захурчали тачанками,
Тілки сніг летить грудками
З-під коліс та копитів...

Мов знялася хуртовина...
У бою немає спину,
І наосліп пре усяк,
Як той звір несамовитий —
Він зіб'є чи буде збитий,
Лицар... чи то пак босяк...

Войовнича бо натура
В босовил страшних з Амура!
А за ними й селюки
Підтягли кожухи хвацько,
Блиснули шаблі „козацькі"
На розгін іздалеки.

Розгорнулися півколом
Аж до обрію по полю
Дикі батькові сини:
Там тачанки, там верхівці...
А здаля дрібні, як вівці,
Що пасуться восени

Вільно врозпаш. І незборно
Лине стяг, як ворон чорний, —
Дає війську тому лад...
Ось і ворог... Он із балки
Вигулькнула ціла валка...
Зочили — тоді назад...

Та махнівці з усіх боків,
Як чорти ті вирлоокі,
Налетіли і в бою
Збились, сплуталися всяко:
Хто рубав, а хто із ляку
Шию підставляв свою...

Або падали під ноги —
В кого ця була спромога,
Бо й упасти ніяк тут...
Віз на воза лізе, коні
Стають дибки із розгону,
Рвуться з віжок, смертних пут...

Там харчить розтята шия,
Там хтось стогне, „матом криє“,
Хрускіт пліч та черепів...
Кінь он вирвався на волю,
Ранений, ірже від болю
І від крови сторопів.

Їсько з Грицем теж у гущі
І зробились такі злющі,
Що ніхто б їх не пізнав:
Із пістолів чи шаблями
Б'ють, рубають... Їх руками
Діє сила навісна.

Ось один на Їська хоче —
Лізе, витріщивши очі,
А на зріст такий малий...
— Це із тих, що Україну
Зруйнували до загину,
Січу зрадою взяли...

— Гинь же, крикнув, чортів сину!
Руку з шаблею підкинув,
Голівчину ізчесав...
Отже Їсько вроді звіря!
Як сказати — не повірять,
Що колись у просі спав,

Був тюхтій собі, плохута,
Курки не умів „зітнути“,
Крови бачити не міг.
Так героїв із народу
Робить звільнення, свобода.
Сам Махно серед своїх

На тачанці скрізь гасає,
Полохливих підганяє.
От він бачить, що один
Огинається, від бою
Все бокує, за стіною
Хоче бути чужих спин.

Батько вимахнув наганом,
І страшко, немов поп'яну,
Поточився, упав на сніг.
Очі витріщив, скривився...
Батько ж далі похопився...
Другий ще від нього ліг.

А вже бій доходив краю,
Ясно, хто перемагає,
А хто гине... скоро... ось...
Вибились червоні з сили,
Купою, як вівці збились
І кричать, що „здаємось“.

Знак Махно дав до відбою,
І червоні склали зброю.
Але тислись, як дурні,
Всяк боявся бути скраю:
Знали — бранців не буває
У такій, як ця, війні,

Коли брат ішов на брата.
Їх могли ще порубати,
Особливо в першу мить.
Смертю ж умирать цією,
Чути кістки хруск своєї
Хто-зна чи кому скортить...

На свої спинались трупи...
Їсько одного із купи
Справді з маху зарубав.
А тоді ослабив руку
І, відчувши втому-муку,
Відійшов і збоку став.

Тут Махно до них під'їхав.
Духом-чортом батько дихав.
— Роздягайся... таку мать!.
Двічі я казать не стану!..
І всі кинулись слух'яно
Чоботи, штани здіймать,

Плуталися ув „обмотках“...
Мить пролинула коротка —
І вже босі на снігу,
Як ті гуси, танцювали,
Знишка одяг підкладали,
Тримтячи на всю снагу.

Скоро всі були готові...
Батько злобливо насовився.
— Комуністи і жиди!
Слухати мого наказу!
Два ступні вперед! Ну, разом!
Чи поглухли? Р-розтуди...

Ані руху... — Ну? І знову
Лайка кількаповерхова.
Та... хоч би тобі один!
Похилились, закацубли
Гуси ті, що їх обскубли.
— Усю банду цю в розмін! —

Страшно лютий, батько крикнув,
Вистрибнув з тачанки, рипнув
Чобітьми об мерзлий сніг.
Тоді з гурту — уже мертві! —
Виступили мляво жертви.
Підступив Махно до їх.

— Ну? — озвався зовсім тихо. —
Чи вам снилося це лихо?
Га? Як ви там у „чека"
Всіх до стінки приставляли,
Анархістів катували?
Нуте ж, хлопці, гопака!

Босим тільки й танцювати
На сніжку... Таранкувате
Він скривив обличчя в сміх.
Тут один із комунарів,
Так немов його хто вдарив,
Батькові упав до ніг

І крізь сльози став просити
Жінку, діток пожаліти,
Живосилом в серце ліз...
Всім бо смерть страшна вид*има*,
Як життя ще в тілі блима...
А й Махно... боявся сліз,

Бо і він не хто — людина.
Зупинився на хвилину.
А тоді гукнув: — А ніс!
Я жидів жаліть не вмію!..
Бий жидів — рятуй Росію!
І в рупі наган підніс.

Інші також застріляли,
Ті, що поблизу стояли,
Хто пістоля мав в руці.
Хижо впритул жертви били,
І ті падали, точились,
Як підрізані стовпці,—

Той лицем униз, той навзнак...
Бо ніхто із них не знав, як,
Умираючи, впаде,
Щоб не встати вже ніколи.
Сухо ляскали пістолі...
— Хай анархія іде! —

Волін вигукнув щосили.
Інші вигук підхопили.
Скоро був усім капут...
Їсько, що уже віддихав,
Обізвавсь до Гриця стиха:
— А при чім Росія тут?

Українці ж ми з тобою...
Гриць махнув лише рукою.
Сам картав себе козак,
Що так дуже помилився:
„Запорожцями“ хвалився,
А насправді вийшло так,

Що він бився за Росію,
Україні ж, своїй мрії,
Заливав лиш кров'ю путь...
...Далі батько дав свободу
Безпартійним із народу —
Хай на всі чотири йдуть.

Дехто з рядових червоних
Приєднався до загону.
Таких добре одягли,
Коли „барахло" ділили...
Потім того зарипіли,
Захурчали, загули

Тачанки, вози та сани.
„Армія", а надто п'яні
Заспівали буйний спів —
Своє „Яблучко" котюче,
І гармонії рипучі
Серед снігу та степів

З усієї ревнули мочі...
А вже тіні-поторочі
Обгорнули світ, степи.
Скрізь на стихлім бойовищі
Трупи — далі, а чи ближче —
Бовваніли, як снопи.

А які живі зостались,
Ті, як раки, розповзались,
Хоч надії й не було,
Що з них хтось кудись долізе:
Їх скує мороз залізом,
Поморозить наголо,

Сонних м'яко заколише...
Гускла ніч і мертва тиша.
Крикнув хтось — і зразу вмовк,
Бо, либонь, пустився духу...
Ніч, туман. Похмуро, глухо...
Десь завив протягло вовк...

13

Та Махно не завжди в бої
Ворогам так лихо коїв
І втішався, як той кіт,
Що, мовляв, допавсь до сала:
Й він частенько дмухав драла,
Як недужий на живіт.

Якось він зробив дозвілля,
Щоб гульнути на весіллі
У друзяки-вояка
І спочити від походів
У селі серед природи.
Вдача ж батькова така —

Що як битись—б'ється щиро,
Як гуляти—на всю міру,
Чи по зав'язку, мовляв.
І гульня вдалась на славу,
Для усіх була забава,
Світ, здавалось, ввесь гуляв.

Із селянського запасу
Тягли сало і ковбаси;
Шкваркіт, дух від сковорід
Линув хвилями з майдану;
Борщ, вареники, сметану
З усіх сил лигав набрід.

А пили ніяк не воду.
Як і слід синам народу,
Як велить старий закон,
Те пили, що дух і тіло
Бадьорило й веселило—
Щонайкращий самогон.

„Каравани"*) потрусили
І зібрали його силу —
Хоч купайсь — не тільки пий.
І кварти, і четвертини
Грали барвою бурштину,
Вабив чарами напій.

*) Прилад для виробу самогону.

Грішми декотрі платили.
Із заліза їх робили,
А написано на них:
„Гоп, б р а т і ш к а, не журися —
В батька гроші завелися".
Вартість мали золотих.

Але тут нам треба знати,
Що, любивши погуляти,
Батько й справ не забував:
Дбав про лад і про закони,
Кривдних брав під оборону,
А за злочини карав.

Тож і тут він задля страху
Самогонницю Домаху
Наказав провчить якслід—
Щоб „отрути" не варила
І трудящих не труїла,
Щоб не збільшувала бід,—

Зав'язать їй у суквіття
Аж на голову плахіття
І поставить на показ
Проти вітру на майдані...
Хай, мов, бачать громадяни
Та покаються хоч раз!

...Отже батько веселився.
І вже добре був упився.
Коли раптом: та-та-та...
Це червоні обступили,
Немалі зібравши сили!
— Ой накрутять нам хвоста!..

Полякалися хлоп'ята
І прожогом ну тікати,
Горобці мов, не орли
(Звісно, ті, що їхні ноги
Мали ще таку спромогу,
А не ті, що вже хрипли).

Батько здрейфив*) (бо й герої
Таки слабнуть з перепою,
А буває, що й штанів
З переляку відбігають,
Як від ворога тікають);
Далі гнів — і лютий гнів! —

Іскривив обличчя п'яне.
Зразу вимахнув наганом
І аж двох уклав стоїх,
Боязкі щоб схаменулись.
Та лиш марно стратив кулі—
Це не вплинуло на тих.

*) Злякався

Непереливки сердезі!
І він, ставши враз тверезий,
Кинувся й собі прямцем...
Як червоні цеє вздріли,
З усії полізли сили,
Щоб узять, либонь, живцем.

Чутно їхні вже погрози.
Розігнався батько в лози,
Перебіг течійку вмить...
А на другім боці хата,
Ніби квочка пелехата,
Перехнябившись, стоїть.

І Махно туди простує.
Кулі ж дзенькають-лютують
Та збивають пил-пісок,
Як ті вогники навколо,
Вже от-от замкнеться коло...
Близько смерть... на волосок...

Аж тут батько шасть у хату!
О, тепер його спіймати
Навіть дурень уже б міг!
І червоні вже радіють,
Що так склалася подія:
Звір заскочив у барліг.

Добігають. А із хати
Якась, мабуть, дурнувата
(Чи то куля обмине?)
У підтиканій спідниці
Вибігає молодиця...
Та помиї як лине

Прямо старшому у пику.
Той відскочив з лютим криком:
— Повилазило тобі?
Рукавом лице втирає.
— Де бандит? — Який? — Не знаєш?
Він же в хату цю забіг...

Молодиця із розпуки
Плаче дуже, ламле руки
І клянеться щиро їм,
Що „нікого тут немає.“
Старший віри не діймає
І наказує своїм:

— Обступити щільно хату!
Навіть мухи на пускати!
А як що — стріляй, коли!
І солдатики слух'яно,
Мов ляльки ті дерев'яні,
Стали враз — як там були.

Старший же: — Ану, тетере!
Відчиняй но ширше двері!
Та йому не каже „ні“:
Відчиняє сіни, хату.
Каже: — Можете шукати,
Як не вірите мені...

Кинувсь він за нею боком,
Але якось ненароком
Зачепився за поріг —
Та шелеп об двері лобом.
Ляснув стріл. — Рятуйте, пробі!
Підхопився, назад побіг.

Став здаля і так гукає:
— Ти ж казала, що немає!
Ах ти ж чортова свиня!
Молодиця у судомі
Плаче, просить побідому...*)
Уже й вікна відчиня.

— Ось дивіться ж... Бач, нікого...
Правду я кажу, їй-богу...
Та ніхто не вірить, ні.
Всі зібралися навколо,
Аж захрясло усе поле
Від тієї воячні.

*) Горе-вояк.

Але гасцидської хати
Не відважаться узяти —
Як собаки їжака.
Аж нескоро в двох хоробрих
Вояків, на силу добрих,
Піднялась таки рука.

Вони вскочили у сіни,
Обдивились двері, стіни,
В діжку глянули на дно,
В хаті вже — під піл, під лаву,
В піч, на піч .. Дурна забава:
Як у воду впав Махно!

А начальник: — Гляньте вище!
Лізьте, каже, на горище...
Ні, заждіть: нехай сама...
Та полізла... всім на втіху,
Заглядали бо під стріху.
Хлопці слідом. — Ні, нема.

Тільки пил та павутину
На свої забрали спини.
Гомонять: — Ну, що за знак?
Бачили ж—сюди ускочив...
— Це він нам одвів тут очі, —
Обізвавсь один вояк.—

Я щось чув таке про нього...
Зна він добре, що й до чого...
Старший гримнув. — Не пискуй!
Це буржуйські теревені...
Струнко! Знатимеш у мене!.
Може, й сам ти теж буржуй...

. . . . . .

Справді, де ж Махно дівався?
На горищі заховався,
Вліз, як миша, між парки.
А оті дурні вояки
Потемки та спереляку,
Не шукали насправжки.

Бо здавали справу з того,
Що як дійде в них до чого,
Батько цокне їх умах..
Так завзятому придався,
Як у пастку він попався,
Той, що він нагонив, страх.

14

Та не всі отак, як батько,
З лиха вискочили гладко.
Гриць з розмаху ницьма ліг,
Щоб не встати вже ніколи.
Їсько ж наш, задравши поли,
Як скажений, далі біг.

Біг городами, лозою,
Руки пік десь жаливою —
У ровах, садках, кущах...
Біг, як заєць той на ловах,
І був наче безголовий —
Ніс не голову, а жах.

Аж ось — тю! — він посковзнувся,
Разів три перевернувся
І простягся сторчака —
Тільки вимахнув руками
Між колючими кущами
Негустого терника.

Як прочумався по хвилині,
Гострий біль відчув у спині,
В голові млином гуло...
То найперш хотів збагнути,
Як він міг так посковзнутись,
Коли сухо скрізь було.

Шморгнув носом ненароком
І відчув, що — ніби смоком —
Утяг дух якийсь густий.
Зрозумів умить це диво.
— Сюди ходить хтось невштивий
Для якоїсь там мети...

Хотів плюнуть, та подумав,
Чи не вийде з цього шуму.
— Коли б, думає, не чхнуть!
Бо це їх сюди направить,
Тих чортів.. Боявсь навіть
Свою руку повернуть,

Що не так, як слід лежала.
А на пальці щось блищало.
То малий любови знак,
Від Маруськи знак — перстеник.
— Є десь дівчина у мене,
А я тут застряв, босяк,

У Махна зробився сином...
Гриць загинув, і... я згину,
Якщо попадусь тепер...
І себе так жалко стало.
Поблизу щось залущало...
Як лежав, так і завмер!

Коли гляне — а то збоку
Дивиться круглястим оком,
Пильно гребенем стриже
Мала курка зозуляста,
Наче хоче щось украсти,
Зазіхає на чуже,

Та боїться й тягне шию.
— Мабуть, дума, чи живий я...
Але кишнути не міг.
Аж ось курка стриб до нього!
Перстінь дзьоб! І після того
Геть чкурнула з усіх ніг.

Аж бур'ян заворушила.
— Ухопила меду шилом, —
Їсько в думці посміхнувсь.
Зважився поправить руку.
Ще прислухався: ні звука.
Засвербіло — він чухнувсь.

Щоб відсунутись від духу,
Просто вбивчого дня нюху,
Був підвівся вже напів...
Коли раптом лусь! Ой лихо!
І, щоб зовсім бути тихо,
Знов до місця прикипів.

Глянув — дядько йде до нього.
Та, либонь, не зна нічого,
І сюди він, знать, прийшов,
Дбаючи лише про себе —
Для якоїсь там потреби...
Місце вже собі знайшов,

От-от сісти уже хоче...
І враз, витріщивши очі,
Сторопів, як з ляку кінь,
Та як крикне: — Ой убитий!
Їсько мов несамовитий:
— Шисни — тут тобі й амінь!

Ізірвавсь на ноги, ввічі
Револьвером йому тиче.
— Говори, хто є в селі,
Якщо жити, каже, хочеш!
— Че... червоні, — той белькоче, —
Та страшенно, каже, злі,

Бо сам батько втік з-під носа...
І пасе очима скоса.
Їсько крикнув: — Сядь! Лягай!..
Той шелепнув із розгону.
— Будеш тут ось у полоні
І тікать не помишляй...

Бо... ось бачиш? Сам у тіні
Сів з наганом на коліні...
Він сидить, а той лежить
І — здавалося — не дише.
А довкола добра тиша
Для погідного стоїть.

На куделі сонні схожі
Дерева, мов на сторожі,
Стали й ждуть, який кінець
Оцієї стрічі буде,
Як розійдуться ці люди.
І жвавенький горобець,

Сівши враз на ясенкові,
Змовк, як кажуть, на півслові,
Обірвав своє „цвірінь".
Зацікавивсь тим, що долі,
Бо не бачив ще ніколи
Вищих на землі створінь,

Цих, мовляв, царів природи,
У такій чудній пригоді.
Та урвавсь їм, знать, терпець.
— Ну, вже сядь! — озвався Їсько. —
Та не суньсь до мене близько...
(З ляку пурхнув горобець).

— Як живеш? Багато? Бідно?
— Як живу? Хіба не видно?
Ось дивись, які штани!
Не штани — на латі лата...
Або он-де моя хата...
Видно, що ми за пани.

Є корова, а коняку
Узяли якісь вояки.
— Хто узяв? — А хто їх зна!
Всякі йдуть — червоні, білі.
Люди ж наче пошаліли...
Говорили про Махна,

Що він мовби не грабує,
Аж оце він... Раптом чують:
У дворі чи на току
Якась жінка когось лає:
— Де він в чорта пропадає?..
— Тато, мабуть, у садку:

Вони йшли туди, я бачив, —
Голосок озвався хлоп'ячий.
— Біжи ж, Петре! І в ту ж мить
Ізгори залопотіло.
Їськові отерпло тіло.
— Це мій син сюди біжить...

Справді, з шелестом пшенички,*)
Прибіг хлопчик невеличкий.
Глянув — з ляку так і вмер.
Їсько: — Сядь! Він з переляку
Гицнув на суху гілляку.
Штаненята тільки дер!..

*) Кукурудзи.

А тим часом біля хати
Галасує далі мати,
Всяк у світі кобенить.
— Це таке: пошли дурного,
А за цим іще й другого.
Біжи, Ганно!.. Шелестить

Знов пшеничка з бур'янами
Під дитячими ногами.
Взяв і цю в полон козак.
Далі чує — ближче лайка...
— Це вже йде моя хазяйка, —
Мовив дядько. Коли так:

Не стуливши й трохи рота,
Пришуміла. — Там робота,
А він тут... А Їсько:—Цить!
Сядь отутечки й ні слова,
Якщо хочеш буть здорова,
Якщо хочеш, каже, жить...

Жінка, як наган уздріла,
Так і впала, а не сіла.
Їсько ж їм сказав усім,
Що продержати їх хоче
У полоні аж до ночі,
Коли смеркне геть зовсім.

Жінка скрикнула: — Ой нене!
Тамечки ж свиня у мене:
Як скажена он кричить...
Та й покинула ж я хату...
Їсько їй звелів мовчати:
— Тобі сказано, що „цить!“

Знов загускла прикра тиша.
Вітер листя не колише...
Горобець з'явився знов
І побачив знову диво:
Люди, горді й галасливі,
Тут сиділи без розмов.

Аж нескоро, аж надвечір,
Вже готуючись до втечі,
Їсько жінці йти звелів:
Щоб укоськала безрогу*)
І йому щоб на дорогу
Принесла яких харчів.

— Та дивись, — додав, — тітусю!
Коли я тут попадуся,
Переб'ю усіх твоїх...
Жінка щиро поклялася
І швиденько подалася
До пекучих справ своїх.

*) Свиню

А як добре споночіло,
Вона справно пришуміла
І у ворочку малім
Принесла, як обіцяла,
Хліба, масла й чвертку сала.
— Ну, теперечки ходім!

Ви попереду, я ззаду,
Щоб не вийшло, часом, зради...
Усі рушили. А світ
Уже ніч густа накрила,
В небі зорі засвітила
Людям добрим на привіт.

Унизу ж було скрізь чорно.
Ноги, йдучи, ніби горнуть
Сажу з чорних кучугур...
Їсько в мороці густому
Обізвавсь: — Ну, киш додому!
Та, дивіться, ні мур-мур...

15

Як минула небезпека,
Рушив Їсько в путь далеку,
В рідне місто почвалав.
Він поклав Махна покинуть,
Щоб за чорт-зна-що не гинуть.
Бо за що він воював?

Анархізм — то справа темна,
Навіть більше—неприємна,
А Вкраїною в Махна
І не пахло. І Вкраїна
У страшній замотанині
Стала також неясна.

Думав: — Краще до Марусі
Я піду та одружуся,
Поживу так до пуття...
Вдень не йшов, а тільки ніччю,
Всякої боявся стрічі,
За своє тремтів життя.

Бо „радвлада“ — знав — махнівця
Не погладить по голівці.
Коли вийшли ті харчі,
Що здобув їх так химерно,
Виминав сире ще зерно,
Десь у хлібі лежачи.

Так добрався він додому.
Дарма що велику втому
Чув, пішов туди мерщій,
Де була його принада,
Де — він знав, що будуть раді,
Де він буде вже як свій.

Справді, не лише Маруся,
А й її стара матуся
Пораділи хто-зна й як...
Не могли і надивитись!
Якже взнали, що женитись
Твердо вирішив козак,

Піднесли його до неба.
Всі, які були, потреби
Взуття, одяг та харчі
(Бож він чисто обносився,
Поки з тим Махном возився,
Голодранцем живучи)

Мати вмить задовольняла.
Вона, бачте, торгувала
На базарі і відтіль
Всяку всячину таскала,
Мовляв, чесно добувала,
Як там кажуть, хліб і сіль.

Правда, дейкали про неї,
Що в старої за душею
Є також якісь грішки —
Що вона в своїй господі
Крадене ховала йноді —
Цілі клунки, ба й мішки.

Ця була підозра завше.
Але кажуть: не піймавши,
Не кажи, що злодій. Це
Не псувало бабі діла:
Вона спритно все ловила
У своє, мовляв, сильце.

Отже Їськові з такою
Породатися старою
Певна випала тропа.
Пишно в церкві повінчались.
Хоч уже таке настало,
Що дружились без попа,

Ці зробили по-старому,
А коли прийшли додому,
Почали таку гульню,
Що й пером не описати...
А гостей так повна хата!
Ось яке було меню:

Пироги найперш до чарки
Подала всім куховарка,
Пироги — зразок краси:
Із потрібкою, гарячі,
Усміхалися неначе,
Хоч не хочеш — іззіси.

Хто хотів — були з горохом...
Закусили люди трохи,
Щоб зустріти холодець —
З хроном, згусклий, наче ґума;
Щоб не їсти — і не думай,
Хоч би й хирний був їдець.

Потім локша, борщ, капуста.
І давали все так густо —
Тільки рота роззявляй.
Гості плямкали, хвалили
Тих, що добре наварили.
Для хазяйки ж це, як рай,

Чи, мовляв, на серце масло.
Від пляшок столи захрясли.
Трунки тут були такі:
Горілки — дубняк, зубрівка,
І слив'янка, і вишнівка,
Були вина й коньяки.

Дивувались дуже люди:
Це багатство — справжнє чудо
Під такий сутужний час.
— Звідки це у вас, матусю?
— Я надбала для Марусі.
Це старий іще запас...

За старого ще режиму
Я про донечку питиму*)
Дбала — хай не забува...
— Гірко! — вже гукали п'яні.
І козак свою кохану
Марусину цілував,

Щоб вино було солодше.
— Добре! Добре! Ще, молодче!
Тільки й чуть: гала-гала.
Хтось угору кинув склянку.
— Гей музико! Грай до танку!
Хата ходором пішла,

Як забумкала гітара.
Закрутились густо пари,
Ніби п'яні вихори...
Коли раптом: брязь! О! Що то?
Степанидина робота.
Впала шибка, друга, три...

Мов сказилася білява.
Люди, бачивши цю справу,
Кинулись її ловить.
Мати ж, боячись скандалу,
По міліцію послала.
І вродилася та вмить

*) Рідну.

У червоних у кашкетах.
Стало тихо на бенкеті.
— Ну, — озвавсь міліцьонер, —
Де тут та, що вікна била?
Степанида аж завила.
— Я усе скажу тепер!

(Рвалася із рук щосили)
Оцей, гляньте, босовило
Був у банді у Махна...
Їсько вмер. Заплющив очі.
— Оце в халепу я вскочив!
От проклята сатана...

Міліцейські сторопіли:
Це не жарт — поважне діло.
— Правда? Був оцей тюхтій?
— Правда! — дівка, як сорока.
Гості бачать, що морока,
За шапки — та геть мерщій.

Їсько ж наш стоїть без мови.
— Непогані вийшли влови!
Одягайся ж коли так!
Мати в плач, а Мурка впала:
Сил від жалю їй не стало,
Що піймавсь її козак.

16

Повели сердегу Їська
Величезні лобуриська
Та й укинули у льох,
У якусь похмуру яму.
У блідавих світла плямах
Він побачив ще кількох,

Що в льоху терпіли муки,
Поздоровкавсь — ані звуку,
Жоден ані подивився.
Бив чолом один об ґрати,
Другий — піп якийсь патлатий,
Бив поклони і христився

(Був, десь мабуть, не при тямі),
Третя — літня уже дама —
Наче зварена була,
Така змучена, і руки
Все ламала від розпуки...
Вздрівши Їсько стільки зла,

Ізробився, як ніч похмурий.
—Через бабу, просто здуру
Мені халепа така!..
Відчував, як терпло тіло,
Бачив, руки як тремтіли,
Блідли, мов у мертвяка.

І цих рук так жалко стало!
Аж на плач сердегу брало!
Теплі ще вони й живі,
А невдовзі з них, можливо,
Буде гній, слизька пожива
Гробакам, гидкій черві.

Він схитнувся: стіни, стеля,
Вся картина невесела —
Все це обертом пішло,
Перекинулось на нього.
Ойкнув він і потім того
З світу зник — як не було.

Та ввійшли два здоровили,
Його спритно воскресили
І на допит повели.
Слідчий з гострими очима
Не хапавсь на нього гримать,
А озвавсь, як увели,

Потихеньку: — Так ти Ґава?
Веселенька в тебе справа...
І враз (проти він сидів)
Люто визвірився на нього,
Як на гаспида якого:
— Признавайся: бив жидів?

Тик-мик Їсько. От так скрута!
Каже: — Ні... (Такий плохута).
— Ні! От хоч і побожусь...
Слідчий в регіт, як чортяка.
— Ах ти ж, — каже, — розбишака!
Та по пиці тільки лусь!

Їсько тіпнувсь головою
І заюшився мазкою.
А той ще з розмаху — хрясь!
З усії заїхав сили.
Аж у вухах задзвонило,
Кров ще дужче полилась.

Навтішавшися до втоми,
Жид пішов собі додому.
А на ранок ще взяли
І сипнули шомполами, —
Сто чи двісті — до нестями,
Лиш водою відлили.

І не раз ще потім били,
Так що й світ йому немилий
Став. — Хоч би цьому вже край! —
Думав битий і, мов п'яний,
Линув у якімсь тумані,
А туман той був одчай.

Іноді на мить коротку
Шлюбні пестощі солодкі
Увижалися, і він
У такі ясні хвилини
Схлипував, немов дитина.
Ждав, що піде у розмін...

17

Сон мов Їськові приснився!
Він не зчувсь, як опинився
У далекій стороні,
Та такій, що її годі
Й уявити у природі
Чи побачити у сні.

Серед моря дикий острів,
Скрізь каміння, скелі гострі,
Нема ночі, тільки день.
Сонце, мов яка проява,
В небі ходить без угаву,
Мов у запрязі олень

Чи десь там на Україні
В топчаку яка скотина —
Недомучене тягло.
Оце спуститься донизу,
Зробить вечір, сутінь сизу —
І знов блись, немов на зло.

Як дитина вередлива!
Аж зумівся Їсько з дива,
Та ніяк не добере,
Де він, що це за країна.
— Оце тут уже й загину! —
Острах холодом бере.

Коли чує — диво знову:
Скрізь лунає рідна мова,
Верх бере над усіма,
Так неначе на Вкраїні.
Ба... і пісня рідна лине,
Душу чарами пройма,

Жалем б'є у серце, груди.
Всюди вештаються люди —
І обличчя не чужі,
І по-рідному говорять.
Так і тягне. Тільки ж горе —
Страшно так, мов на ножі.

Це ж бо ті, що скрізь горливо
Носяться, немов із дивом,
Собі й іншим на біду
З Україною тією,
Що й він терпить через неї...
— Хай їм грець — не підійду.

Як сидітиму тут тихо,
Може, ще позбудусь лиха,
Може, випустять відсіль,
Подобрішають до мене...
Став. Скальки ввічу зелені,
В серці туга й гострий біль.

Дуже Їськові маркітно.
— Що, козаче, неохвітно?
Гляне — аж якийсь дідок.
Обіперся на ціпочок,
І такий, як той грибочок,
Геть поморщений видок.

Але добра, знать, людина,
Бо озвався, як до сина.
— Звідки?— зразу запитав. —
З України? Це чудово!
Стало нас тут більше знову...
А тоді поважний став,

Прихилився і каже стиха:
— Вони думали, що лихо
Заподіють нам, кінець,
Що народ наш геть сплюндрують,
Як мільйони арештують,
Що усіх нас візьме грець...

Та... свині якби то роги!
Не лише в Дніпрі пороги—
Є вони й на Соловках...
— Соловках?! — Авжеж, козаче.
Та ти журишся неначе?
Чи напав на тебе страх?

Вдар об землю лихом, друже!
Вороги хай наші тужать,
А нам краще без плачу.
Нас тут так багато стало,
Що ми Січу заснували,
Найновішу, коли чув...

Їсько лиш очима кліпав,
Серце ж — так немов хто сіпав.
А дідочок невгавав,
Ліз осою йому ввічі.
— Чув ти скільки було Січей?
Ні? Не чув цього й не знав?

Ну, це трохи сором, друже!
Та дарма: тут надолужиш...
Сядьмо ось на камінець.
Їсько сів, а серце стука.
— Що це в ката за наука?
І чи буде їй кінець?

Чи його не підіслали,
Ті, що аж сюди загнали?
Так сидів, як на голках,
Ладний в разі небезпеки
Безбач бігти в світ далекий,
Лізти хоч би й на руках.

А дідок почав: — Ця справа —
Не пуста якась забава,
І не марні це слова...
Скільки всіх було тих Січей?
П'ять, не шість, як дехто лічить.
Підпіленська ж чи Нова —

То була остання з ряду,—
Їй судилася заглада...
Я в архівах геть засох,
А довів, що скрізь була в них,
У козацьких Січах славних,
Сила наша, — в тих п'ятьох.

І за це мене, сірому,
Узяли вночі із дому
Й запровторили сюди...
(Тут моргнув він оком хитро).
Але в мене ж не макітра —
Я тут викрутивсь з біди.

Та й не тільки я — усі ми,
Що з кацапами лихими
Непідхлібливі були
І на Соловки попали,
Їх, безглуздих, ошукали...
Бо... недаром ми хахли!

Заснували ми тут Січу
І під ніс їм дулі тичем...
Та й святиня в нас тут є.
Це ж бо тутки на засланні
Кошовий, герой останній,
Закінчив життя своє —

Може, чув? — Кальниш. Тепер нам
Ворогам на зло мізерним
Кошового тра' обрать.
Я ж оце й іду на раду.
І тобі ми будем раді
Під таку гарячу стать...

Їсько зблід. — Оце пригода!
Встав — та задки, далі хода
Якнайшвидше від біди,
Від завзятого старого,
Що тихцем мостивсь до нього.
Коли раптом: — Стій! Куди?

На шляху, на переметі
Вартовий стоїть з багнетом.
Їсько наш на місці вмер,
Нахопившися на лихо.
Зупинивсь, а губи тихо:
— Де ж діватися тепер?

Раптом бах! — і щось кольнуло,
Мов рукою похитнуло,
І він гепнувсь, як стояв,
Далі витягся і очі
Витріщив, як потороча,
А тоді й холонуть став.

Отакою злою смертю
Довелось йому померти,
Згинути якраз тоді,
Коли вже мети доскочив —
Січ уздрів на власні очі,
Як дідок той лебедів.

ПОСПІВ'Я

— Гм, отак пак! Добре діло!
Смерть усе це завершила!
А ще казано й про сміх,
Що його у цьому творі,
Всупереч картинам горя,
Мало бути повен міх!

Так, як бачте. В цьому світі
Нам не дано вічно жити,
На усіх чигає смерть,
Та каліка із косою. —
Ґиґне всяк, дриґне ногою,
Хоч верть-круть, а хоч круть-верть.

Ну, а те ваги не має,
Як і де хто помирає:
Чи у просі на печі,
Чи від шаблі в полі чистім,
Чи від пострілу „чекіста“,
Вдень чи, може, уночі.

Щождо сміху, то він, люди,
Наче був із нами всюди,
Хоч не повен міх, а був...
Може, правда, с м і х н а к у т н і,
Може, й дотеп не скрізь путній, —
Те даю, що сам здобув.

КІНЕЦЬ

Твори автора, видані окремими книжками

Малоучок, збірка оповідань

Пиворіз, історично-побутова повість

На узгір'ї Копет-Даґу, пригодницька повість

Знайдений скарб, історично-побутова комедія

Любов, збірка оповідань

Муза, збірка оповідань

Увесьденечки, оповідання про дітей

Гетьманська спадщина, історична комедія

Чорноморці, історичний роман

Їсько Ґава, сатирична поема.